

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1943

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΣΤΑΔΙΟΥ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Δ. της Κ.Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ (*)

Τὸν ἴδιον περίπου καιρὸ, καὶ μάλιστα νωρίτερα, ἐργαζόμενος καὶ δημοσίευε τὸ ἱστορικὸ τοῦ ἔργου ὁ *J. Emerson*. Ὁ συγγραφέας εἶχε ἐπισκεφθῆ τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν Ἐπανάσταση, τὸ 1825, καὶ ἀφοῦ γύρισε εἰς τὴν Ἀγγλία, δημοσίευσε ἕνα βιβλίον γι' αὐτὴν. Ὑστερα καταπίεσθη νὰ γράψῃ τὴν ἱστορίαν τῆς «νέας Ἑλλάδος», ἀπὸ τὴν ὑποταγὴν τοῦ Ρωμαίου ὡς τὸ 1821. Τὸ ἔργο τοῦ αὐτοῦ παρουσιάσθη μετὰ τὸν τίτλον «*The history of modern Greece from its conquest by the Romans B. C. 146 to the present time*», σὲ 2 τόμους, Λονδίνον 1830. Γιὰ τὸ πρῶτον μέρος, δηλ. ὡς τὴν ἄλωση, ὁ Emerson εἶναι λιγότερον πρωτότυπος καὶ στηρίχθη πολὺ σὲ βοηθήματα. Ἀντίθετα, καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ τονίσουμε ἀπὸ τὴν ἀρχήν, γιὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ὁ Emerson ἔχει κάμει τὴ σοβαρότερην καὶ πιὸ καλὰ θεμελιωμένην ὡς τότε ἐργασίαν. Γνώρισε καὶ ἐπωφεληθῆκε ἀπ' ὅλα τὰ πρὶν ἀπ' αὐτὸν ἔργα. Χρησιμοποίησε πολὺ περισσότερα ἀπὸ τοὺς προγενέστερους τοῦ βοηθήματα τουρκικῆς, βενετικῆς καὶ ρωσικῆς ἱστορίας. Μεταχειρίσθηκε πολλαπλάσιες ἀπ' ὅ,τι ἐκεῖνοι πηγὰς, περίπου τρεῖς δεκάδες ἀπὸ περιηγητικὰ ἔργα, ἀγνωστα πρὶν εἰς τὴν ἐρευναν, ποὺ πρῶτος αὐτὸς ἐκμεταλλεύθη καὶ ἔδειξε τὴν ἀξίαν τοῦς (βλ. ἰδίως I 270 κέξ.) καὶ ἰσάριθμες διαφορὰς ἄλλας. Ἐτοίμησε πολλὰς γνώμας καὶ διάλεξε ἢ ἐπωφεληθῆκε ἀπ' αὐτὰς, υἱοθέτησε καὶ χρησιμοποίησε πολλὰς παρατηρήσεις, καὶ γενικὰ ἀξέσησε σημαντικώτατα τὸ ὄλικο. Χαρακτηριστικοὶ σχετικὰ εἶναι καὶ οἱ ἀριθμοί. Οἱ δύο τόμοι ἔχουν 445 καὶ 579 σελίδες. Τὸ πρῶτον μέρος, ἂν καὶ χρονικὰ πολὺ μεγαλύτερον, 146 π.Χ. - 1453 μ.Χ., καταλαμβάνει 4 κεφάλαια καὶ 134 σελίδες τοῦ πρώτου τόμου καὶ σχεδὸν ὀλόκληρον τὸ περιεχόμενον δύο ἀκόμη κεφαλαίων, τοῦ 13. καὶ 14., μετὰ 220 σελίδες, ἀπὸ τὸ δεύτερον, δηλ. συνολικὰ 350 περίπου σελίδες. Τὸ δεύτερον μέρος, ἢ Τουρκοκρατία, ἐκτείνεται σὲ 12 κεφάλαια καὶ 780 σελίδες, δηλ. σ' ἑκτασὴν πολλαπλάσια καὶ ἀπὸ τὸ μεγαλύτερον ἀπὸ τὰ προγενέστερα ἔργα.

(*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενον.

Ὁ Emerson ἔδωκε εἰς τὸ ἀντικείμενον τοῦ τῆν ἑκτασὴν, ποὺ πρωτότερα εἶχε δώσει ὁ *Rabbe*. Ἐτοίμησε καὶ αὐτὸς τὴν εὑρίσκει ὅτι τὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 146 π.Χ. ὡς τὸ 1821 μ.Χ. ἀποτελεῖ μὴ ἐνότητα. Καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο ἢ Ἑλλάς ἦταν ὑπόδουλη. Ἡ ἱστορία τῆς δὲν ἔχει νίκας, ἐξάρσεις, θριάμβους. Μᾶλλον δὲν ἔχει ἐθνικὴν ἱστορίαν, παρὰ μόνον ἀτομικὰς προσπάθειας (I 1-2, II 281). Ὅσοδήποτε ὄλικο καὶ ἂν πρόσφερε ἢ δικὴν τοῦ πρωτότυπον ἐρευναν, δὲν ἦταν ἱκανὸν νὰ δείξῃ ἀκόμη τὴν δρᾶσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς Τουρκοκρατίας. Ὁ ἴδιος τονίζει τὴν παντελῆν σχεδὸν ἀγνοίαν τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν (I 269-270). Γιὰ τὸ λόγον τοῦτο, σύμφωνα καὶ μετὰ τοὺς προγενέστερους, θεώρησε ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς ἔμεινε σὲ μὴ παθητικὴν κατάστασιν ὡς τὴν ἀρχὴν τοῦ 18. αἰ. (I 269). Κατὰ συνέπειαν τούτων καὶ σύμφωνα πρὸς τὸ παράδειγμα τῶν προγενεστέρων καὶ τὴν ρητὴν διατύπωσιν τοῦ Νερουλοῦ, δὲν μπόρεσε νὰ ξεχωρίσῃ τὰ περιστατικὰ τῆς τουρκικῆς καὶ τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας. Κατὰ τὸ διάστημα ὡς τὴν εἰρήνην τοῦ Πασσάροβιτς (1718), κατὰ τὸ ὅποιον θεωρεῖ παθητικὸν τὸν ἑλληνισμὸν, ἐκθέτει κυρίως τουρκικὴν ἱστορίαν.

Τὸ μέρος αὐτὸ ἐκτίθεται σὲ μὴ ὁμάδα 4 κεφαλαίων, στὰ 5., ἀπὸ τὴν ἄλωση ὡς τὸν πρῶτον βενετοτουρκικὸν πόλεμον, 1453-1478 (I 135-171), ἔχει πολλὰ γεγενησιὰ καὶ συγγενολογία τῶν τελευταίων Βυζαντινῶν δυναστῶν. Τὸ 6., ὡς τὴν ναυμαχίαν τῆς Ναυπάκτου, 1478-1571 (I. 171-193), εἶναι πολὺ σύντομον σχετικὰ, γιὰ τὸ τὸσον διάστημα. Τὸ 7., ὡς τὴν εἰρήνην τοῦ Κάρλοβιτς, 1571-1699 (I 194-238), περιλαμβάνει περιγραφὴν τῆς Ἀθήνας ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ὕστερα ὅλης τῆς Ἑλλάδος, τὸν κρητικὸν καὶ πελοποννησιακὸν πόλεμον, καὶ εἶναι ἐπίσης δυσανάλογον σύντομον γιὰ τὴν τὸσον ἑκτασὴν, γεμάτη μάλιστα ἀπὸ σπουδαιώτατα γεγονότα. Τὸ 8., ὡς τὴν εἰρήνην τοῦ Πασσάροβιτς, 1699-1718, (I 239-268), περιλαμβάνει τὴν σύντομον βενετοκρατίαν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Σ' ὅλα αὐτὰ τὰ κεφάλαια ἐκτίθεται τουρκικὴ ἢ βενετικὴ ἱστορία καὶ δὲν παρουσιάζονται οὔτε καν οἱ συνέπειαι τῶν γεγονότων αὐτῶν γιὰ τοὺς Ἕλληνας. Τὰ περι-

στατικά δέν είναι δεμένα μεταξύ τους κ' ή μετάβαση γίνεται χωρίς συσχέτιση κι' από-
τομας.

Στή σκοπιά του Έλληνισμού μεταβαίνει περνώντας σέ μιά δεύτερη ενότητα κεφα-
λαίων, τών 9. - 12., όπου γενικά εκθέτει την
κατάσταση τών Έλλήνων κατά την ίδια
περίοδο ως τά 1718. Κ' εδῶ ὁ ἔλλητισμός
παρουσιάζεται παθητικός, νά δέχεται ἐξω-
τερικές ἐπιδράσεις καί νά ὑφίσταται τίς
συνέπειες τῆς τουρκοκρατίας. Ὅπως κ' οἱ
περισσότεροι ἀπό τούς προηγουμένους του,
ἔτσι κι' ὁ Emerson ἀντιμετώπισε κατά κύριο
λόγο τὸ πρόβλημα τῆς διατήρησης τοῦ Ἑλ-
λητισμοῦ καί ἀπάντησε στίς γενικές γραμ-
μές μέ τόν ἴδιον τρόπο. Τὸ περίεργο εἶναι
ὅτι, ἐνῶ ὁ Νερουλόσ λίγο πιό πρὶν εἶχε
συνειδητοποιήσει καί καθαρά διατυπώσει
τὸ πρόβλημα τοῦτο κι' ἐπίσης καθαρά εἶχε
διαγράψει τίς ἀπαντήσεις του, στὸν Emerson
τὸ ζήτημα καί πάλι παρουσιάζεται ὄχι
ξεκαθαρισμένο: Ὅπως συνέβη μέ τὸ Rab-
be, τοῦ ὁποῦ τοῦ διάγραμμα φαίνεται πὼς
ἀκολούθησε τυφλά, ἀφοῦ πρῶτα διαπραγ-
ματεύθηκε τὴ γενικὴ πολιτικὴ κατάσταση
καί τὴν αὐτοδιοίκηση στὸ 9. κεφάλαιο καί
τὴν ἐκκλησία στὸ 10., χωρίς νά δηλώσῃ ἀπὸ
πρὶν τίποτε, ἀρχίζει τὸ 11. μέ τὴ φράση
«Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τούς θεσμούς, πού
μετὰ τὴν πτώση τῆς Πόλης συνετέλεσαν ἄ-
μεσα στὴ διατήρηση τών Ἑλλήνων σὰ λαοῦ
ξεχωριστοῦ, ἦσαν οἱ Φαναριῶτες...» (I
416). Κι' ἀφοῦ κλείσῃ ὅλη τὴ σειρά τών
κεφαλαίων αὐτῶν, καί πολὺ πιό πέρα, ἀρχί-
ζει τὸ 15. κεφάλαιο μέ τὸν ἀπολογισμό τών
περιεχομένων τους (II 281). Σχετικὸ ζή-
τημα, πού ἐπίσης τὸ ἀντιμετώπισαν οἱ προη-
γούμενοι, εἶναι τὸ πὼς ἔγινε δυνατό νά ὑ-
πάρξουν οἱ θεσμοὶ αὐτοί. Καθὼς εἶδαμε, ὁ
Rabbe, ὁ Carrel, κι' ὁ Νερουλόσ δέχτη-
καν ὅτι δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὴν ἀνοχὴ ἢ
ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τών Τούρκων κι' ὅτι οἱ
Ἕλληνες στάθηκαν ἱκανοὶ νά ἐπωφεληθοῦν
ἀπὸ τὴν εὐκαιρία τούτη. Ὁ Emerson δὲ
φαίνεται ν' ἀπασχολήθηκε καθόλου μ' αὐ-
τὸ κι' οὔτε τὸ συνέλαβε γενικά. Ὅταν
ὁμως κάνει λόγο γιὰ καθένα ἀπὸ τούς θε-
σμοὺς χωριστά, ὑποδηλώνει ἄλλοτε περισ-
σότερο κι' ἄλλοτε λιγότερο τὴν ὑπαρξὴ
τοῦ ὄρου τούτου. Ἔτσι ὑπονοεῖται ὅτι ἡ
πολιτικὴ κατάσταση, τὰ προνόμια κι' ἡ ἄ-
σκηση τοῦ ἐμπόριου ὀφειλότανε στὴν ἀ-
νοχὴ τοῦ τουρκικοῦ κράτους (κεφ. 9.). Ὅσο
γιὰ τὴν ἱστορικὴ θέση τῆς ἐκκλησίας, δη-
λώνει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ σχετικοῦ 10. κεφ.
ὅτι οἱ Ἕλληνες μπόρεσαν νά διατηρήσουν
τὴν ἐκκλησία τους γιὰτί ὁ Ἰσλαμισμός τὸ
ἐπέτρεπε στοὺς ὑποτελεῖς (I 333). Τούς
ἀρματωλοὺς τούς ἀποδίδει σ' ἀδυναμία τών
Τούρκων (I 416). Καί γιὰ τούς διερμηνεῖς
καί τούς ὀσποδάρους σημειώνει ὅτι προήλ-
θαν ἀπὸ τὴν ἀνικανότητα τοῦ κυρίαρχου
(II 1). Ὅσο γιὰ τὴ συμβολὴ καθενὸς ἀπὸ
τούς θεσμοὺς αὐτοὺς στὴ διατήρηση τοῦ

Ἑλληνισμοῦ, παρουσιάζεται μιά ἀξιοπρόσε-
κτη διαφορὰ: Γιὰ τὴν αὐτοδιοίκηση, τὰ προ-
νόμια κ.τ.δ. καί γιὰ τὴ θρησκεία δέν κάνει
κανένα λόγο καί φαίνεται σὰ νά μὴ βλέπῃ
σ' αὐτὰ παρὰ μόνο τὸ παθητικὸ γεγονός
ὅτι διατηρήθηκαν καί μαζί τους συνδιατή-
ρησαν τὸν Ἑλληνισμό.

Τούς θεσμοὺς αὐτοὺς, στίς λεπτομέρειές
τους, τούς διαπραγματεύεται, ὅπως εἶδαμε,
στὰ κεφάλαια 9.- 12. Τὸ 9., «Πολιτικὴ κατά-
σταση τών Ἑλλήνων ὑπὸ τούς Ὁθωμα-
νοὺς» (I 269-332) εἶναι κατὰ τὸ μέγιστο
μέρος τοῦ πρωτότυπο κ' ἔχει συγκροτηθῆ
ἀπὸ μαρτυρίες περιηγητῶν. Ἐδῶ ὁ Em-
erson ἐπιχειρεῖ ν' ἀπεικονίσῃ τὴ διακυβέρ-
νηση τών διάφορων ἑλληνικῶν χωρῶν ὑπὸ
τούς Ὁθωμανοὺς, τὴ διοίκηση, τὴ φορολο-
γία κτλ. Μά πιό πολὺ παρουσιάζει τὴν
τουρκικὴ διοίκηση παρὰ τὴν κατάσταση
τῶν Ἑλλήνων ὑπ' αὐτὴ. Τὸ 10. κεφάλαιο,
«Κατάσταση τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ὑπὸ
τὴν κυριαρχία τών Τούρκων» (I 333-415),
εἶν' ἐπίσης πολὺ πρωτότυπο, γιὰτί ἔχει
συνταχθῆ ἀπὸ πολλὰς πηγές, ἀκόμη κι' ἀπὸ
ἐκκλησιαστικὰ βιβλία κι' ἀπὸ εἰδικὰ βοη-
θήματα. Εἶναι συνάμα ἱστορικὴ ἐπισκόπη-
ση τῶν δογμάτων καί τῶν τελετουργικῶν
ἰδιοτυπιῶν τῆς ὀρθοδοξίας καί διαπραγμα-
τευση τῆς κατάστασης τοῦ ποιμνίου. Σ' αὐ-
τὰ ὅλα φαίνεται ἡ ἀδυναμία τοῦ συγγρα-
φέα νά περιορισθῆ στὸ καθαρὸ ἱστορικὸ
ὄλικό κ' ἡ, ἔστω καί ἀσυνείδητη, δημοσιο-
γραφικὴ πρόθεσή του νά παρουσιάσῃ πρά-
γματα, πού θὰ ἔκαναν ἐντύπωση στὸν ξέ-
νον ἀναγνώστη. Ἡ ὅλη ἐκθεση εἶναι γραμ-
μένη μέ δυσμένεια ἐναντίον τῆς ἐκκλησίας,
σύμφων' ἄλλωστε μέ τὸ κοινὸ τότε ἐχθρι-
κὸ πρὸς αὐτὴ πνεῦμα τῶν ἑτερόδοξων. Ἐ-
ναντίον τῆς ὁ Emerson διατυπώνει πολλὰς
κατηγορίες, καί μάλιστα ἀρχίζει ἀπὸ τὴ βυ-
ζαντινὴ ἐποχὴ. Ἐπαναλαμβάνει τὴ διαβε-
βαίωση, ὅτι ὁ ἀνώτερος κλῆρος ἦταν διε-
φθαρμένος κ' ἐξυπηρετοῦσε τὴν τυραννία,
καί ξεχωρίζει ἀπ' αὐτὸν τὸν κατώτερο
κλῆρο (I 333). Τὸ 11. κεφ., «Ἀρματωλοὶ καί
κλέφτες», (I 416-446), εἶναι στηριγμένο
κυρίως στὸ Fauriel καί διασαφεῖται μέ πε-
ρικοπὲς ἀπὸ δημοτικὰ τραγούδια. Ἐπανα-
λαμβάνει τίς περισσότερες ἀπὸ τίς συγχύ-
σεις τοῦ Fauriel. Καί τὸ κεφάλαιο τοῦτο
εἶναι μᾶλλον γραφικὸ. Τὸ 12., «Οἱ Φανα-
ριῶτες κ' οἱ Ὀσποδάρου τῆς Βλαχίας καί
τῆς Μολδαβίας» (II 1-60) εἶναι κυρίως
βιογραφία προσωπικοτήτων κ' ἱστορία τῶν
Παραδουνάβειων χωρῶν. Τούς Φαναριῶτες
καί τὸν ἀνώτερο κλῆρο θεωρεῖ στοιχεῖα,
πού ἀσκοῦσαν ἀνασταλτικὴ καί καταπρα-
ϋντικὴ ἐπίδραση στοὺς Ἕλληνες κ' ἔπαιρ-
ναν τὸ μέρος τῆς ὀθωμανικῆς δεσποτείας.
Κοινὸ γνώρισμα τῶν τεσσάρων αὐτῶν κε-
φαλαίων εἶναι ὅτι ἔχουν συνταχθῆ ἀπὸ μὴ
ναδικὰς μαρτυρίες, γιὰ γεγονότα πρὸ πάν-
των ἀτομικά, πού χωρίς δισταγμὸ ἔγιναν
δεκτὰ καί γενικεύτηκαν ἢ ὑψώθηκαν σ' ἀ-

ποδείξεις γενικών φαινομένων και καταστάσεων. Σημασία στη χρονική εξέλιξη δέ δόθηκε κ' ή έκθεση τούτη είναι γεμάτη από αναχρονισμούς. Τέλος τὰ καθέκαστα είναι ασύνδετα, μιά σειρά από τυχαίες πληροφορίες.

Τὰ δυο επόμενα κεφάλαια έχουν άλλο χαρακτήρα. Ὁ Emerson ξεχώρισε και διαπραγματεύεται ιδιαίτερα σ' αὐτὰ τὰ καθαρὰ πνευματικά γεγονότα (πρβλ. I, VII) καθ' ὄλο τὸ διάστημα, πού καλύπτει τὸ ἔργο του, δηλ. ἀπὸ τὴ ρωμαιοκρατία. Τὸ 13. ἀναφέρεται στὴ «Γλώσσα καὶ Φιλολογία τῆς Νέας Ἑλλάδος» (II 61-183), τὸ 14, στὴ «Μοῖρα τῶν καλῶν τεχνῶν στὴν Ἑλλάδα» (II 184-280). Καὶ στὰ δύο δὲ γίνεται σχεδὸν λόγος γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας μόνον στὶς σελ. 181-182 λέγονται ἐλάχιστα γιὰ τὴν κρητικὴ λογοτεχνία, 183 γιὰ τὴν παιδεία, 220 καὶ 278 ἀσημαντὰ πράγματα γιὰ τὴν τέχνη. «Ἄξια νὰ σημειωθῆ εἶναι ἡ γνώμη πού διατυπώνεται ἀλλοῦ, II 296, γιὰ τὴν κρητικὴ λογοτεχνία, ὅτι εἶναι «βαρβαρικὴ ποίηση, ἀγροϊκά μυθιστορήματα». Κ' ἔτσι κλείνει ἡ περίοδος ὡς τὸ 1718, πού ὁ Emerson θεωροῦσε παθητικὸν τὸν Ἑλληνισμό.

Ἀπὸ τότε κ' ἔπειτα τὰ πράγματα ἀλλάζουν ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα «ἡ Ἑλλάς παρέμεινε ταπεινὴ, ἀλλ' ὄχι χωρὶς ἀντίσταση, ὑπόδουλη τοῦ σουλτάνου» (I 269). Ὁ Emerson δέχεται ὅτι ἔτσι ξαφνικὰ συντελέστηκε μιὰ ἐσωτερικὴ, αὐτόματη ἀναγέννηση μέσα στὸν ἑλληνικὸ λαό: «Ἡ ἱστορία δὲ μπορεῖ νὰ μᾶς παρουσιάσῃ θέαμα περισσότερο ἐνδιαφέρον ἢ σοβαρὸ, ὅσο εἶναι αὐτὴ ἡ αὐτόματη ἀναγέννηση τῆς Ἑλλάδος. Πρόκειται γιὰ γεγονὸς ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὶς πολιτικὲς ἀνελλίξεις τοῦ κόσμου κ' ἀνεπηρέαστο ἀπὸ τὶς ἐπαναστάσεις γειτονικῶν χωρῶν μοναδικοὶ παράγοντες τοῦ ὑπῆρξαν οἱ Ἕλληνες καὶ μόνη ἀρχὴ τοῦ ἡ ἀκώλυτη διάδοση τὸν φῶτων πού ἀνέτρεψε ὄλα τὰ ταπεινὰ ἐμπόδια καὶ ἔσπασε κάθε δεσμό, πού ἤθελε νὰ ὑποδουλώσῃ τὴ διάνοια» (II 282). Ἀπὸ τώρα καὶ στὸ ἐξῆς γιὰ τὸν Emerson ὑπάρχει ἱστορία. Στὰ κεφάλαια 15-18, πού ἀναφέρονται σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, ἡ μορφή τῆς ἀφήγησης ἀλλάζει. Τὰ γεγονότα 1718-1821 ἐκτίθενται ὄχι στατικά, ἀλλ' ἐξελικτικά. Κατὰ τὴν ἀφήγηση ὑπογραμμίζονται οἱ προσπάθειες, οἱ πρόοδοι, οἱ κατακτήσεις. Τὸ 15. κεφ., «Πρόοδοι τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν εἰρήνη τοῦ Πασσάρωβιτς 1718 ὡς τὸ τέλος τῆς ρωσικῆς ἐκστρατείας στὴν Πελοπόννησο 1770» (II 281-372), περιλαμβάνει πολλὰ πράγματα. Ἀρχίζει μὲ τὶς προόδους στὴν παιδεία καὶ στὸ ἔμπόριο τὶς πρώτες τὶς ἀποδίδει στὶς δεύτερες (II 281). Βέβαια κ' ἐδῶ οἱ γνώσεις του δὲν εἶναι πλήρης καὶ σωστὲς κ' κρίσεις του δὲν εἶναι ἀσφαλεῖς. Ὅμως στὸ κεφάλαιο τοῦτο δὲν παρουσιάζονται πιά ἀπλά κ' ασύνδετα θέματα, ἀλλὰ συ-

στηματοποιημένη ἀφήγηση γεγονότων, πού συνάπτονται ἀναμεταξύ τους. Τονίζεται ἡ ἐπίδραση πού εἶχαν οἱ Φαναριῶτες κ' ἡ ἐμπορικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸ ἐξωτερικὸ στὴ διάδοση νέων ἰδεῶν—κατὰ τὸ Νερουλό. Νέο, ἀνήσυχο πνεῦμα δημιουργήθηκε μέσα στὸν ἑλληνικὸ λαό τὸν κυρίεψε πάθος γιὰ γνώση. Τότε ἄρχισε νὰ ἐγκαταλείπεται ἡ «βάρβαρη» κρητικὴ λογοτεχνία καὶ νὰ στρέφονται πρὸς ἀνώτερες κ' ἀξιώτερες πνευματικὲς κατευθύνσεις. Μέσα σὲ τέτοια ἀναδημιουργία παρουσιάστηκε ἡ Ρωσία. Ὁ Emerson βρίσκει ἀφορμὴ νὰ ἐκθέσῃ τὶς παλιότερες ἑλληνορωσικὲς σχέσεις κ' ὕστερα ὄχι ἀπλῶς τὰ ὀρθωτικά, ἀλλὰ ὀλόκληρο τὸ ρωσοτουρκικὸ πόλεμο (II 302-371) ἀπὸ ἀρκετὲς πηγὲς καὶ βοηθήματα. Τὰ τρία τελευταῖα κεφάλαια εἶναι: 16. «Ἀληπασίας, Σουλιῶτες, ρωσικὸς πόλεμος 1789-1792, πρόοδος τῆς παιδείας στὴν Ἑλλάδα 1774-1798» (II 372-430), 17. «Τὰ Ἴονια νησιά καὶ τὰ ἐξαρτήματά τους, οἱ τελευταῖοι πόλεμοι τοῦ Σουλίου, κλέφτες, Γαρδίκι» (II 433-518), 18. «Πρόοδοι τῆς παιδείας καὶ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν ἄλλων παραγόντων, πού ὀδήγησαν στὴν ἐπανάσταση (1800-1820)» (II 519-579). Ἀπὸ ἀποψη ὀλικοῦ τὰ κεφάλαια τοῦτα εἶναι τὰ πιὸ πλούσια. Αὐτὸ ὀφείλεται βέβαια στὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ εἶχε δουλευτῆ καλύτερα ἡ περίοδος αὐτὴ, ἀλλὰ κ' ἐδῶ ὁ Emerson ξεπέρασε ὄλους τοὺς προηγούμενους.

Ἀμέσα μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση καὶ τὴν πνευματικὴ κίνηση, πού ἐκείνη δημιούργησε, συνδέεται τὸ ἔργο τοῦ Zinkeisen, πού εἶναι καὶ ὁ πρῶτος ἐπιστήμονας ἱστορικός πού καταπιάστηκε μὲ τὴ νεοελληνικὴ ἱστορία. Ὑψηλῆς σὲ γερμανικὸ πανεπιστήμιο, τὸ χειμῶνα τοῦ 1828-1829 ἔκαμε διαλέξεις σὲ διάφορες πόλεις τῆς Ν. Γερμανίας καὶ τῆς Αὐστρίας μὲ θέματα ἀπὸ τὴ νεώτερη ἑλληνικὴ ἱστορία τέλος τὸ σχέδιό του αὐτὸ τὸ ἐξέτεινε ἀκόμη περισσότερο, ὡστε νὰ περιλάβῃ ὀλόκληρη τὴν ἱστορία τῆς Ἑλλάδος. Πρῶτα ἐτοίμασε τὴν ἀρχαία ἱστορία καὶ ἕνα τμήμα τῆς βυζαντινῆς ὡς τὰ μέσα τοῦ 12. αἰ. Τὴν ἀρχαία ἱστορία τὴ συνέταξε ἀπὸ βοηθήματα καὶ τῆς ἔδωσε μικρὴ σχετικὰ ἔκταση τὴ βυζαντινὴ τὴ δούλεψε μὲ πρωτοτυπία. Ὀλόκληρο αὐτὸ τὸ τμήμα ἀποτέλεσε περιεχόμενο τοῦ πρώτου τόμου τοῦ ἔργου του «Geschichte Griechenlands von Anfange geschichtlicher Kunde bis auf unsere Tage», Λιψία 1832. Σὲ δεῦτερο τόμο σχεδίαζε νὰ περιλάβῃ τὴν ὀλόκληρη βυζαντινὴ ἱστορία καὶ τὴν τουρκοκρατία ὡς τὸ 1821. Ἀλλ' ὕστερ' ἀπὸ καθυστέρηση βγήκαν τὸ 1840 οἱ τόμοι τέταρτος καὶ πέμπτος μὲ περιεχόμενο τὴν ἐπανάσταση καὶ τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ ἱστορία ὡς τὸ 1835. Ὁ Zinkeisen ὀποσχέθηκε τότε ὅτι θὰ ἐπακολουθοῦσε ὁ δεῦτερος

τόμος, άλλ' αυτό ούδέποτε πραγματοποιήθηκε. Ξέρουμε ότι κύριο βοήθημά του για την Τουρκοκρατία είχε τον Emerson και ότι φιλοδοξούσε να προχωρήσει πιά περ' απ' αυτόν, άλλ' έβρισκε δυσκολίες και στην έρευνα και στην έκθεση (I, σ. 19). "Αν και τελικά δέν κατόρθωσε να παρουσιάσει την ιστορική αυτή εποχή, όμως με τό φιλοσοφημένο και οργανωτικό πνεύμα του έφτασε να σχηματίσει μιá πρωτότυπη, διαυγέστατη, εύρύτατη και πολύ καλά συναρμολογημένη σύλληψη για τή μορφή τής Ιστορίας του τουρκοκρατούμενου Έλληνισμού, αφήνοντας πολύ πίσω τις άνωριμες και άβαθες σκέψεις των προγενέστερων. Τήν αντίληψή του αυτή τήν εξέθεσε στον πρώτο τόμο σελ. 33-49.

Πριν από κάθε άλλο έτοποθέτησε τήν εποχή τής τουρκοκρατίας σαν τρίτη περίοδο μέσα στην όλη έλληνική Ιστορία. "Υστερ' απ' αυτό σαν πρώτο ζήτημα αντιμετώπιζει τήν ιστορική καταξίωση τής εγκατάστασης του όθωμανικού κράτους στην Εύρώπη και τής επίδρασης του γεγονότος αυτού στον Έλληνισμό. Προς τούτο, λέει, ενδιαφέρει: α) να συλλάβει κανείς καθαρά τήν αντίθεση που υπάρχει ανάμεσα στον εύρωπαϊκό και τον άσιατικό βίο· β) να εκθέσει τήν εξέλιξη τής όθωμανικής δύναμης, που προσδιορίζεται από τό δεύτερο, στη σχέση της προς τήν Εύρώπη γενικά· γ) να παρουσιάσει παράλληλα τήν ιστορική εξέλιξη τής κατάστασης τής Ελλάδος μετά τήν ύποταγή της και τής θέσης της απέναντι στον εύρωπαϊκό κόσμο (σ. 34). Κατά τόν Zinkeisen, οι τύχες τής Ελλάδος δέν εξαρτήθηκαν αποκλειστικά από τις σχέσεις της με τήν Πύλη, αλλά και από τις έπαφές που είχε με τόν ιστορικό βίο τής Εύρώπης, καθώς επίσης και από τήν πολιτική των εύρωπαϊκών δυνάμεων ως προς αυτή: Και για τούτο φρονεί ότι πρέπει να εκτίθενται οι επίδρασεις και των δύο αυτών παραγόντων (σ. 34-35). "Ο έλληνισμός, γι' αυτόν, είναι παθητικός, και για τούτο δέν έπιχειρεί, όπως κιόλα βλέπουμε, να έρμηνεύσει από μέσα του τήν Ιστορία του. Κι' όπως πάρα κάτω θα φανή, ή αντίληψη τούτη αποτελεί βασική προϋπόθεση του συνολικού σχεδίου του Zinkeisen.

"Υστερ' απ' αυτά, συνεπής προς τή προγενέστερη έπεξεργασία και κατάστρωση των ζητημάτων, και μάλιστα στη μορφή που τους προσέδωσε ο Emerson, αντιμετώπισε κι' αυτός τό πρόβλημα τής διατήρησης του Έλληνισμού. Άξιζει να σημειωθεί ότι ο Zinkeisen, από τους πιά σπουδαίους αντίπαλους του Fallmeyer, στην περίπτωση τούτη, έτσι περαστικά και χωρίς διασάφηση, παραδέχεται σά γεγονός ότι τό έλληνικό έθνος δέν ήταν καθαρόαιμο και ένιαίο, αλλά μείγμα διάφορων έθνικών στοιχείων, που απέναντι στον κοινό δε-

σότη και σέ διάκριση απ' αυτόν πήραν τό όνομα των Νεοελλήνων. Κατά συνέπεια αποφαίνεται ότι δέν πρόκειται για λαό έξευγενισμένο, κ' επομένως δέ μπορεί να συνετέλεσε στη διατήρησή του ούτε ή διαφορά των ήθων ούτε ή εσώτερη εκείνη δύναμη, που ενεργεί από μέσα από τους καλλιεργημένους λαούς εναντίον των ξενικών στοιχείων. Δέ μένει λοιπόν παρά να ζητηθί ή παράγοντας αυτός έξω από τό έθνος και τις δυνάμεις του, στις έξωτερικές συνθήκες, και προπάντων στην πολιτική, που άκολούθησαν οι νικητές απέναντι του (σ. 35). Και στην αναλυτικότερη ανάπτυξη που έπακολουθεί, ο Zinkeisen τονίζει τήν ανεκτικότητα των Τούρκων. Και για τή θρησκειά δέχεται, μαζί με τόν Emerson, ότι οι Τούρκοι φάνηκαν άνεκτικοί. Οι Φαναριώτες τέλος συντέλεσαν στην καλλιέργεια κάποιας μόρφωσης (σ. 36-38). "Αλλά, κατά τόν Zinkeisen, ο γεωγραφικός καταμερισμός και ή ανάπτυξη διάφορων κατά τόπους συνθηκών επέφεραν τή διαφοροποίηση των συμφερόντων μέσα στους κόλπους του ίδιου του έθνους και παρακώλυσαν τήν κοινότητα εκείνη, που συνεπιφέρει τήν ένότητα των σκέψεων και των πράξεων. "Ο έλληνισμός λοιπόν κινδύνεψε να διασπασθί. "Από ποιά όμως δύναμη συγκρατήθηκε ή ένότητα; Κ' εδώ ο Zinkeisen δέ βλέπει να πηγάζουν από τό έθνος οι συνεκτικές δυνάμεις, δέν άποδίδει σ' αυτό τήν ανασταλτική τής διάλυσης δύναμη, αλλά στην έξωτερική επίδραση τής διοίκησης του όθωμανικού κράτους, που είχε ένα σύστημα άσιατικό, μονοκόμματο, άλύγιστο. Τό ίδιο φρονεί ότι επέδρασε και στο χαρακτήρα του έλληνικού λαού (σ. 38-39). Στους Έλληνες τέλος επέδρασαν και οι πόλεμοι των ξένων δυνάμεων με τήν Πύλη (σ. 39-44).

Γενικά λοιπόν ο Zinkeisen δέχεται ότι μόνον έξωτερικοί παράγοντες έλειτούργησαν και προσδιόρισαν τις τύχες του Έλληνισμού, και συγκεκριμένα εξασφάλισαν τή διατήρηση και τήν ένότητά του. "Ο Έλληνισμός, αντίθετα, έμεινε παθητικός. "Ισως στην αρχή, άμέσως μετά τήν ύποταγή, να διατηρήθηκε για λίγο τό φιλελεύθερο πνεύμα. Μά, όταν σταθεροποιήθηκε ο ζυγός και άρχισαν να λειτουργούν οι δυσμενείς παράγοντες, έσβησε ή τάση και ή επίδιωξη τής έλευθερίας. Κατά τό 16. και τό 17. αιώνα δέ σημειώθηκε τίποτε τό αξιόλογο είτε για τήν πολιτική είτε για τήν πνευματική έξύψωση του Έλληνισμού. Κατ' αυτή τήν εποχή τής κατάπτωσης και τής αδράνειας σφραγίστηκε ο έλληνικός λαός με τά ήθικά έλαττώματά του.

Μά λίγο-λίγο άρχισαν να παρουσιάζονται τά συμπτώματα μιás μεταβολής: οι Έλληνες άρχισαν ν' αναπτύσσουν δράση. "Ο Emerson, όπως είδαμε, δέν έξηγήσε βέβαια τή μεταβολή αυτή, αλλά πάντως

τόνισε ότι ήταν αυτόματη και ανεξάρτητη από έξωτερικούς παράγοντες. Ο Ζινκείσεν διατήρησε σ' αυτό το ζήτημα απόλυτη άοριστία. Σάν πρώτο σύμπτωμα σημειώνει ότι από το 17. αιώνα οι Έλληνες παρουσίασαν μιá έφεση γι' ανώτερη παιδεία. Ο Ζινκείσεν δέν ενδιαφέρθηκε νά βρή το βαθύτερο αίτιό της. Την παιδεία φούτη οι Έλληνες τη ζήτησαν στη Δύση. Πηγαίνοντας εκεί δε σπούδαζαν μόνο, αλλά και εξοικειώνονταν με τις ευρωπαϊκές ιδέες, και γυρίζοντας στην πατρίδα τους τις μεταλαμπάδευαν. Τά σχολεία πολλαπλασιάστηκαν και άπλωσαν την παιδεία σ' ευρύτερα στρώματα. Άλλο σύμπτωμα είναι η έπίδοση στο έμπόριο, που άποκορυφώθηκε προπάντων μετά τις συνθήκες του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) και του Ίασίου (1792). Το έμπόριο συντέλεσε

(Άκολουθεϊ)

σημαντικά στην άνύψωση τών Έλλήνων και τους πρόσφερε τά μέσα γιά νά έπιδιώξουν και νά έπιτύχουν την πολιτική ανεξαρτησία τους. Με την παιδεία και το έμπόριο οι όρίζοντες του έθνους όλο και άπλωναν. Οι Έλληνες άρχισαν ν' άποκτοϋν συνείδηση της κατάστασής τους και νά φτάνουν σ' άυτεπίγνωση: Τότε άρχισαν νά έκφράζουν εύχές, νά σχηματίζουν έλπίδες.

Είδαμε ότι ο Ζινκείσεν παρουσίασε μιá έκθεση της έλληνικής επανάστασης στους δύο τελευταίους τόμους του, το 1840. Στην έκθεση αυτή δέν έκαμε άλλο παρά διασκεύασε την Ιστορία του Gordon. Λίγες σελίδες του τελευταίου τόμου φθάνουν ως τά 1835. Αύτες άποτελοϋν την πρώτη προέκταση προς τη μετεπαναστατική έλληνική Ιστορία.

ΜΙΧΑΗΛ Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΨΥΧΗ ΜΟΥ, ΘΕΛΕΙΣ Ν' ΑΚΟΥΣΗΣ ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ;

Στου Αιγαίου το κύμα ό γλάρος π' άφρολούζει
την άσημένια ώδη μεγαλυνάρι,
τ' όλάσπρο του φτερό μαργαριτάρι
και στην έρμιά τών θαλασσών που σκούζει
τρισόλβια νίκη, ή νίκη του τροπάρι!

Στη γή Χανάαν τών οϋρανών, που όρθρίζει
το Μέγα Φως, Ψαλμός Πασχαλινός
την τρίλια ό σκορδαλός ήχοποντίζει
και στη σεπτή άπαλάμη του ό Θεός
τόν ψάλτη του χαϊδεύει και λικνίζει!

Μόλις που ένας κατάδικος λυτρώθη
κλαίει μέσ' το φως του Ήλιου π' άτενίζει
κι' από εύτυχία στο δρόμο του τρεκλίζει,
στο δρόμο π' ούτε άκούει, μηδέ και νοιώθει,
μόνο άπορεί κι' όλο τά χέρια έγγίζει!

Μιά πεταλούδα στάνθι που βυζαίνει,
κοιμάται ό Ήλιος στα χρυσά φτερά της
κ' ή άράχνη π' όλο πλέκει κι' ανεβαίνει
το αϊθήριο τών νεράιδων ντύμα ύφαινει
μετάξι, άφρό, θυμίαμα την καρδιά της!

ΠΑΥΛΟΣ ΚΡΙΝΑΙΟΣ

